

RYSZARD KATA

SPÓŁDZIELCZOŚĆ W POLSCE NA TLE INNYCH KRAJÓW UNII EUROPEJSKIEJ – STAN I WSPÓŁCZESNE WYZWANIA

Streszczenie: W opracowaniu dokonano oceny rozwoju spółdzielczości w Polsce na tle innych krajów Unii Europejskiej, w szczególności zaś krajów Europy Środkowo-Wschodniej (EŚW). Przedstawiono aktualny (na koniec 2015 r.) stan liczebny spółdzielni działających w Polsce w różnych branżach gospodarki. Oceniono wkład sektora spółdzielczego do gospodarki oraz rozwój spółdzielczości w ujęciu terytorialnym. Rozwój spółdzielczości w Polsce w aspekcie liczby spółdzielni i zatrudnienia odniesiono do innych krajów Unii Europejskiej przy wykorzystaniu współczynników uspołdzielczenia. W opracowaniu przedstawiono także najważniejsze problemy, jakie dotyczą spółdzielczość w Polsce oraz kluczowe wyzwania rozwojowe stojące przed wybranymi segmentami spółdzielczości.

Słowa kluczowe: spółdzielnia, spółdzielczość wiejska, spółdzielnie socjalne, Unia Europejska.

1. WSTĘP

Spółdzielnia jest dobrowolnym zrzeszeniem nieograniczonej liczby osób, o zmiennym składzie osobowym i zmiennym funduszu udziałowym, które w interesie swoich członków prowadzi wspólną działalność gospodarczą¹. Spółdzielnia może prowadzić klasyczną działalność gospodarczą (zarobkową), a także działalność społeczną i oświatowo-kulturalną na rzecz swoich członków i ich środowiska. Wkład spółdzielni w rozwój społeczno-gospodarczy na wszystkich poziomach (lokalnym, regionalnym, krajowym i międzynarodowym) wynika z faktu, iż ta forma prowadzenia biznesu, zwykle lepiej od innych łączy w działalności gospodarczej kryteria ekonomiczne z odpowiedzialnością społeczną. Wynika to z istoty spółdzielni jako podmiotu, który realizuje cele gospodarcze, społeczne i kulturalne członków poprzez współposiadane i demokratycznie zarządzane przedsiębiorstwo. Nie oznacza to jednak, iż w obecnej dobie spółdzielczość, zarówno w Polsce,

¹ Art. 1. ustawy z dnia 16 września 1982 Prawo spółdzielcze (Dz.U. 1982, Nr 30, poz. 210).

jak i w Europie, czy na świecie, jest wolna od problemów, które z jednej strony dotyczą efektywności ekonomicznej i zdolności adaptacyjnych tej formy prowadzenia biznesu do wymogów współczesnej gospodarki, a z drugiej strony dotyczą rzeczywistej, a nie werbalnej realizacji idei spółdzielczej, szczególnie związanej ze społeczną odpowiedzialnością.

W warunkach gospodarki rynkowej spółdzielczość ma do zrealizowania wiele funkcji i zadań, które są trudne do zastąpienia przez inne podmioty gospodarcze czy struktury organizacyjne. Ta forma gospodarowania ma szczególne znaczenie w dwóch sferach. Chodzi mianowicie o obszary wiejskie (spółdzielczość wiejska) oraz o sferę socjalną i rynek pracy (tutaj swoje pole działania mają tzw. spółdzielnie socjalne i spółdzielnie pracy). Oprócz tego spółdzielczość, w wielu krajach Europy, z sukcesem funkcjonuje i konkuruje na rynku z podmiotami komercyjnymi², w takich sektorach gospodarki jak budownictwo, bankowość, handel, rzemiosło czy turystyka.

W przypadku spółdzielczości wiejskiej, mamy na uwadze te podmioty spółdzielcze, które działają w sferze rolnictwa, w pozostałych segmentach agrobiznesu oraz zaspokajają różnego rodzaju potrzeby ludności wiejskiej (konsumpcyjne, społeczne, ekonomiczne, kulturowe). Współczesny sektor żywnościowy oraz wielofunkcyjna wieś wymagają dobrze zorganizowanej spółdzielczości bankowej, spółdzielni zaopatrzenia i zbytu, spółdzielni handlowych oraz wyspecjalizowanych spółdzielni przetwórstwa rolno-spożywczego, a nawet spółdzielni turystyczno-wypoczynkowych³.

Spółdzielczość wyrosła z potrzeby samoobrony ekonomicznie słabszych grup społecznych⁴. Stąd zasady, jakimi się kieruje stawiają człowieka przed kapitałem. Sama zaś spółdzielnia jest przedsiębiorstwem, którego bezpośrednio i pośrednio cele wykraczają poza zadania czysto gospodarcze. Spółdzielnie zawsze aktywizowały przynajmniej dwa podstawowe czynniki produkcji, tj. rozproszony kapitał oraz zasoby pracy poprzez organizowanie się społeczeństw lokalnych i dając miejsca pracy w samej spółdzielni. Te cechy w szczególny sposób skupia spółdzielnia socjalna, która będąc podmiotem ekonomii społecznej – prowadzi działalność łączącą cele gospodarcze i społeczne oraz łączy cechy przedsiębiorstwa i organizacji pozarządowej. Głównym celem spółdzielni socjalnej jest zapewnienie pracy swoim

² Przez *podmioty komercyjne (sektor komercyjny)* należy rozumieć spółki prawa handlowego oraz podmioty gospodarcze osób fizycznych. Zastosowanie tego określenia wynika z potrzeby płynności przekazu. Autor zdaje sobie sprawę z jego nieprecyzyjności, gdyż spółdzielnie, które przeciwstawiamy podmiotom komercyjnym, prowadzą działalność gospodarczą, której celem jest także osiąganie zysków. Niemniej spółdzielcza forma własności oraz zasady spółdzielcze powodują, że maksymalizacja zysku nie jest jedynym, a niekiedy nawet głównym celem spółdzielni.

³ M. Kawa, R. Kata, *Spółdzielczość w rolnictwie i gospodarce żywnościowej w Polsce w aspekcie europejskich procesów integracyjnych*, „Problemy Rolnictwa Światowego” 2006, nr XV, s. 424–432; M. G. Brodziński, *Oblicza polskiej spółdzielczości wiejskiej, początki – rozwój – przyszłość*, Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa 2011.

⁴ B. Brzozowski, *Podstawy gospodarki spółdzielczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, Kraków 2008.

członkom. Spółdzielnie te tworzone są, aby pomagać osobom, które z różnych powodów nie radzą sobie na rynku pracy⁵.

Spółdzielczość poprzez realizację swoich zadań może przynosić wiele pozytywnych efektów ekonomicznych i społecznych, które są szczególnie istotne dla lokalnych społeczności. Do korzyści, jakie może osiągać społeczność lokalna ze spółdzielczej formy gospodarowania można zaliczyć⁶:

- poprawę jakości kapitału społecznego (wyłanianie się grup interesu społecznego i ekonomicznego, które stanowią grunt dla wzmocnienia więzi społecznych, wzajemnej współpracy i zaufania),
- pozyskiwanie kadry dla lokalnych samorządów, a także wzmocnianie zachowań demokratycznych w społecznościach lokalnych (umożliwiających lepsze zarządzanie tymi społecznościami),
- wzmocnianie lokalnych rynków (pracy, kapitału, towarów i usług),
- budowanie solidarności w społecznościach lokalnych,
- wykorzystywanie lokalnych zasobów, w tym tworzenie lokalnych miejsc pracy,
- redukcja nierówności społecznych (nierówności szans, nierówności dochodowych),
- rozwój infrastruktury technicznej i społecznej.

Spółdzielczość działa w Europie od połowy XIX wieku. Jako przyczyny jej powstania wskazuje się niwelowanie negatywnych skutków rozwoju kapitalizmu odczuwalnych szczególnie przez uboższe i średniozamożne grupy społeczne. Kooperacja w ramach form spółdzielczych rozwijała się poprzez współdziałanie gospodarcze i wzajemną pomoc w razie pojawiających się potrzeb lub zagrożeń. Te uniwersalne zasady pozwoliły na funkcjonowanie spółdzielczości jako ruchu gospodarczego i społecznego w różnych warunkach ustrojowych.

Historia polskiej spółdzielczości obejmuje okres 150 lat. Przy czym w okresie tym pozycja i znaczenie spółdzielni w życiu społeczno-gospodarczym ulegały zmianom. W okresie ostatniego ćwierć wieku (1990–2015) znacznie zmalała liczba spółdzielni, szczególnie tych, które były związane ze wsią. Na mapie spółdzielczości pojawił się jednak nowy typ spółdzielni, czyli wspomniane spółdzielnie socjalne. Ogólnie, wskazuje to na żywotność idei spółdzielczej, a także żywotność spółdzielczej formy aktywności gospodarczej, która wykazuje zdolność adaptacji do zmieniających się uwarunkowań społecznych i gospodarczych oraz wyzwań współczesności. Nie wszystkim rodzajom spółdzielni możemy jednak przypisać te cechy i nie wszędzie one występują na odpowiednim poziomie.

⁵ A. Izdebski, M. Ołdak, *Spółdzielczość socjalna w Polsce w świetle wyników badania „Monitoring spółdzielni socjalnych 2010”*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje” 2013, nr 20, s. 109–132.

⁶ M. Kawa, W. Kuźniar, *Rola spółdzielczości jako instytucji w przeciwdziałaniu nierównościom ekonomicznym i społecznym*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2009, z. 15, s. 310–317; B. Brzozowski, *Spółdzielczość wiejska w aktywizacji środowisk lokalnych na tle współczesnych problemów*, Małopolskie Stowarzyszenie Doradztwa Rolniczego, Kraków 2005.

Celem niniejszego pracowania jest przedstawienie stanu rozwoju spółdzielczości w Polsce na tle innych krajów Unii Europejskiej, w tym krajów Europy Środkowo-Wschodniej (EŚW). W opracowaniu podjęto także próbę oceny znaczenia tego sektora dla rozwoju społeczno-gospodarczego w Polsce i Europie. Wskazano również na najważniejsze bariery i wyzwania, przed jakimi stoi współcześnie spółdzielczość w Polsce oraz potencjalne i faktyczne atuty spółdzielczości gospodarczej. Rozważania na temat spółdzielczości w Polsce i innych krajach UE prowadzono w oparciu o dostępne dane statystyczne dotyczące tego segmentu gospodarki (statystyki GUS, Krajowej Rady Spółdzielczej, Cooperative Europe). Wykorzystano także metodę przeglądu i analizy literatury.

2. SPÓLDZIELCZOŚĆ W POLSCE

Ustalenie liczby podmiotów spółdzielczych funkcjonujących w Polsce nie jest łatwe, gdyż różne źródła statystyczne dostarczają odmienne dane w tym zakresie. I tak przykładowo według rejestru REGON (statystyka GUS) na koniec 2015 r. zarejestrowanych było 12.691 spółdzielni, a zatem o 25% mniej niż w roku 2011, kiedy zarejestrowanych było 17.067 spółdzielni oraz ponad 35% mniej niż w roku 2000. Trzeba jednak podkreślić, iż dane z roku 2015 dotyczą spółdzielni deklarujących działalność, a te z lat wcześniejszy wszystkich zarejestrowanych spółdzielni. Tendencja spadkowa liczby spółdzielni, notowana od początku transformacji gospodarczej w Polsce, była widoczna przez wiele lat we wszystkich statystykach publicznych. Niemniej w ostatnich latach, niektóre statystyki wskazują na wzrost liczby spółdzielni funkcjonujących w Polsce. Przykładowo według Krajowego Rejestru Sądowego, na koniec 2012 r. funkcjonowało w Polsce 10.993 spółdzielni, zaś na koniec 2015 r. było ich już 13.973, czyli aż o 27,1% więcej. Z kolei według szacunków opartych na danych KNF oraz Krajowej Rady Spółdzielczej, skorygowanych o dostępne (w niektórych segmentach spółdzielczości) publiczne katalogi (spisy) spółdzielni, na koniec 2015 r. funkcjonowało 9.551 spółdzielni (tab. 1).

Z uwagi na to, iż statystyki Krajowego Rejestru Sądowego zawierają podmioty będące w stanie likwidacji, z których wiele zakończyło definitywnie swoją działalność gospodarczą, należy je traktować jako zawyżone. Podobnie nieco zawyżone są także statystyki liczby działających spółdzielni pochodzące z systemu REGON, gdyż wiele spółdzielni znajdujących się w likwidacji upadłościowej lub będących podmiotem fuzji i łączeń, nie jest na bieżąco wykreślanych z tego rejestru. Zatem najbardziej wiarygodną liczbą dotyczącą „czynnych” ekonomicznie spółdzielni jest ta zaprezentowana w tabeli 1, która wskazuje, iż na koniec 2015 r. było ich 9,5 tysiąca, czyli o 10,8% więcej niż na koniec roku 2011. Wzrost liczby spółdzielni był głównie spowodowany obserwowanym w ostatnich latach, dynamicznym rozwojem spółdzielczości socjalnej. W pewnym stopniu był on także zasługą powstawania spółdzielni w tych sferach gospodarki, w których jeszcze niedawno spółdzielczość była nieobecna (np. w służbie zdrowia) oraz wzrostu liczby spółdzielczych grup producentów rolnych (tab. 1).

Z Raportu o spółdzielczości polskiej przygotowanego przez międzyresortowy zespół składający się z przedstawicieli Rządu i Krajowej Rady Spółdzielczej, wynika, iż w 2008 roku funkcjonowało w Polsce niespełna 9 tys. spółdzielni, które zrzeszały ponad 8 mln członków i zatrudniały ok. 300 tys. pracowników⁷. Nie ma aktualnych danych dotyczących liczby członków spółdzielni, bez wątpienia jednak ubywało członków w obszarze spółdzielczości wiejskiej (poza członkami rolniczych grup produkcyjnych) oraz w obszarze wytwórczości i handlu (spółdzielnie rzemieślnicze, spółdzielnie pracy, spółdzielnie „Społem”), za to przybywało członków w obrębie spółdzielczości socjalnej oraz szerzej ujętej spółdzielczości związanej ze sferą usług. Bilans w tym aspekcie jest jednak zapewne ujemny, gdyż liczba członków spółdzielni jest od lat skorelowana z zatrudnieniem w sektorze spółdzielczym, a to wyraźnie maleje.

Tabela 1. Zmiana liczby spółdzielni w Polsce w latach 1988–2015

Wyszczególnienie	Lata					Zmiana 2015/1988 (w %)
	1988	2001	2008	2011	2015	
Spółdzielnie spóżywców „Społem”	397	427	356	328	268	-32,5
Spółdzielnie mieszkaniowe	3128	3948	3390	3141	3596	15,0
Spółdzielnie pracy	2340	2092	758	689	700	-70,1
Spółdzielnie inwalidów i niewidomych	454	436	258	237	184	-59,5
Spółdzielnie rzemieślnicze	562	390	187	186	192	-65,8
Spółdzielnie „Cepelia”	121	62	16	16	12	-90,1
Spółdzielnie socjalne	–	–	115	402	1066	–
Spółdzielnie zaopatrzenia i zbytu „Samopomoc Chłopska”	1912	1992	1345	1259	1119	-41,5
Spółdzielnie mleczarskie	323	335	169	156	140	-56,7
Spółdzielnie ogrodniczo-pszczelarskie	140	188	90	73	51	-63,6
Rolnicze spółdzielnie produkcyjne	2089	1598	806	734	698	-66,6
Spółdzielnie kółek rolniczych	2006	1427	652	570	526	-73,8
Banki spółdzielcze	1663	880	579	574	562	-66,2
Spółdzielcze kasy oszczędnościowo- kredytowe	–	113	62	59	49	–
Inne spółdzielnie (np. SGPR) ¹	101	85	105	192	388	284,2
Ogółem	15236	13973	8912	8616	9551	-37,3

¹ Spółdzielcze grupy producentów rolnych (wg danych z listopada 2013 r. funkcjonowało 388 takich grup, tj. ok. 31% wszystkich zarejestrowanych GPR)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Krajowej Rady Spółdzielczej, KNF, danych z dostępnych rejestrów spółdzielni (www.zrp.pl, Ogólnopolski Katalog Spółdzielni Socjalnych, <http://www.spoldzielniesocjalne.org>) oraz (M. Martynowski, A. Piechowski, *Spółdzielczość wiejska jako jedna z głównych form wspólnego gospodarczego działania ludzi*, wyd. II, KRS, Warszawa 2014, s. 45–54).

⁷ *Raport o spółdzielczości polskiej*, Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa 2010.

Należy podkreślić, iż duży spadek liczebności spółdzielni, obserwowany do 2011 roku, był spowodowany upadkiem lub likwidacją wielu podmiotów z powodów ekonomicznych (co szczególnie często miało miejsce w pierwszych latach transformacji gospodarczej w Polsce). Jednak spora część spółdzielni, zwłaszcza w niektórych branżach (np. bankowości spółdzielczej) zakończyła samodzielny byt z powodu przejść lub fuzji z innymi podmiotami spółdzielczymi. Z wspomnianego wyżej raport⁸ wynika, iż w latach 1989–2008, połączyło się 1.074 spółdzielni, zaś w wyniku podziału powstało 1.201 nowych spółdzielni. W niektórych branżach spółdzielczych zaobserwowano bardzo znaczące, sięgające 20% rocznie, spadki liczby działających spółdzielni (np. spółdzielnie pracy, spółdzielnie rzemiosła, rolnicze spółdzielnie produkcyjne oraz spółdzielnie kółek rolniczych). Jednakże, jak wspomniano wcześniej, w ostatnich latach pojawiły się nowe rodzaje spółdzielni, takie jak: spółdzielnie socjalne, spółdzielnie lekarskie i pielęgniarskie czy spółdzielcze grupy producentów rolnych. Liczba tego rodzaju spółdzielni dosyć dynamicznie rosła (tab. 1), co dowodzi, iż w niektórych sferach gospodarczo-społecznych spółdzielcza forma prowadzenia biznesu może być atrakcyjna i poszukiwana. Z kolei inne formy spółdzielczości, takie jak spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe (SKOK), na początku lat 90. XX w. ponownie restytuowały swoją działalność po wielu latach nieobecności w sferze gospodarczej i społecznej. Nie można zatem generalizować twierdząc, że spółdzielcza forma działalności gospodarczej nie przystaje do współczesnych wymagań konkurencyjnej, zglobalizowanej gospodarki. Zaprezentowane w tabeli 1 dane wskazują, iż rzeczywiście w niektórych sferach gospodarki „gorset” spółdzielczy może być niekorzystny dla prowadzenia i rozwoju działalności gospodarczej lub stwarza sporo ograniczeń w tym zakresie, ale są takie obszary gospodarki, gdzie spółdzielczość może z powodzeniem funkcjonować i konkurować z sektorem komercyjnym.

Pomimo znacznego liczebnego spadku, należy podkreślić, iż spółdzielnie nadal mają ważne znaczenie społeczno-gospodarcze. Posiadają około 1,6% udziału w zatrudnieniu pracowników w gospodarce (zatrudniając 232 tys. pracowników) oraz w produkcji sprzedanej przemysłu. Posiadają 1,5% udziału w produkcji globalnej, 1% udziału w nakładach inwestycyjnych i 3% w wartości brutto środków trwałych, wreszcie 0,8% udziału w tworzeniu PKB (tab. 2). Trzeba jednak podkreślić, iż jeszcze w roku 2010 spółdzielnie zatrudniały 278 tys. pracowników i miały udział w zatrudnieniu sięgający 2%, zaś w roku 2005 udział ten sięgał 2,5%, przy 322 tys. zatrudnionych. Podobna tendencja spadkowa dotyczy także udziału spółdzielni w innych makrowielkościach gospodarczych (tab. 2). Przykładowo w 2012 r. w zasobach spółdzielni mieszkaniowych było 17,5% mieszkań oraz 14,3% mieszkaniowej powierzchni użytkowej w kraju. Natomiast jeszcze w latach 2002–2008 udział spółdzielni w liczbie mieszkań ogółem w kraju wynosił przeciętnie 24,4%, a spółdzielnie posiadały nawet kilkunastoprocentowy udział w liczbie mieszkań nowo oddanych do użytkowania (w roku 2002 – 15,7%). W ostatnich latach udział ten gwałtownie zmniejszał się do poziomu 5,2% w roku 2008, 2,9% w roku 2011 oraz 2,4% w latach 2013–2015.

⁸ *Raport o spółdzielczości polskiej*, Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa 2010.

Zaprezentowane statystyki (tab. 2) wskazują jednoznacznie na spadek znaczenia spółdzielczości w strukturze społeczno-gospodarczej w Polsce. Szczególnie duży spadek możemy obserwować w zakresie udziału sektora spółdzielczego w nakładach inwestycyjnych oraz wartości brutto środków trwałych, co oznacza także relatywny spadek potencjału wytwórczego, a przez to także potencjału konkurencyjnego spółdzielczości.

Tabela 2. Udział sektora spółdzielczego w wybranych parametrach makroekonomicznych w Polsce w latach 2000–2014

Wyszczególnienie	Udział sektora spółdzielczego (%) w roku:					
	2000	2005	2010	2011	2013	2014
1. Zatrudnienie	3,0	2,5	2,0	1,9	1,7	1,6
2. Produkcja sprzedana przemysłu	2,5	1,9	1,6	1,5	1,6	1,6
3. Nakłady inwestycyjne	5,2	2,7	1,4	1,3	1,1	1,0
4. Wartość brutto środków trwałych	9,2	7,5	4,1	3,7	3,2	3,0
5. Produkcja globalna	2,3	1,9	1,6	1,5	1,5	1,5
6. Produkt krajowy brutto	1,3	1,0	0,9	0,9	0,8	0,8

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS z lat 2012, 2013, 2015.

Znaczenie spółdzielczości w sferze społeczno-gospodarczej nie można ujmować tylko na podstawie takich makroekonomicznych parametrów jak udział w tworzeniu PKB, czy nawet globalnym zatrudnieniu. Warto przytoczyć dane zawarte w *Raporcie o spółdzielczości polskiej*⁹, które podkreślają pozytywną rolę spółdzielni w zatrudnianiu grup mających trudności na otwartym rynku pracy. Spółdzielnie w Polsce (w 2008 r.) zatrudniały blisko 40 tys. osób niepełnosprawnych, co stanowiło około 14,8% ogółu zatrudnionych w tym sektorze, przy jednoczesnym kształtowaniu się tego wskaźnika w skali kraju na poziomie 3,6%. Niestety w ostatnich latach obserwujemy głęboki regres spółdzielczości inwalidów i niewidomych. W 2008 r. takich spółdzielni funkcjonowało 270, podczas gdy pięć lat później, w 2013 r., już tylko 184. W tym samym czasie spadek zatrudnienia w tego typu podmiotach sięgnął 15 tys. osób¹⁰.

Według *Raportu o spółdzielczości polskiej*¹¹ przeciętny odsetek zatrudnionych kobiet w spółdzielniach wynosił 59%, podczas gdy w całej gospodarce – 45%. Spółdzielnie utrzymywały w długoletnim zatrudnieniu osoby będące w wieku produkcyjnym niemobilnym lub w wieku emerytalnym (odsetek tych pracowników w spółdzielniach stanowił ok. 53%, podczas gdy w całej gospodarce narodowej tylko 36%). Spółdzielnie zatrudniały także więcej osób o niskim i średnim wykształceniu (zasadnicze zawodowe, średnie i policealne) niż przeciętnie w gospodarce (odpowiednio 78% i 68,3%). Należy także podkreślić, iż wiele spółdzielni (zwłasz-

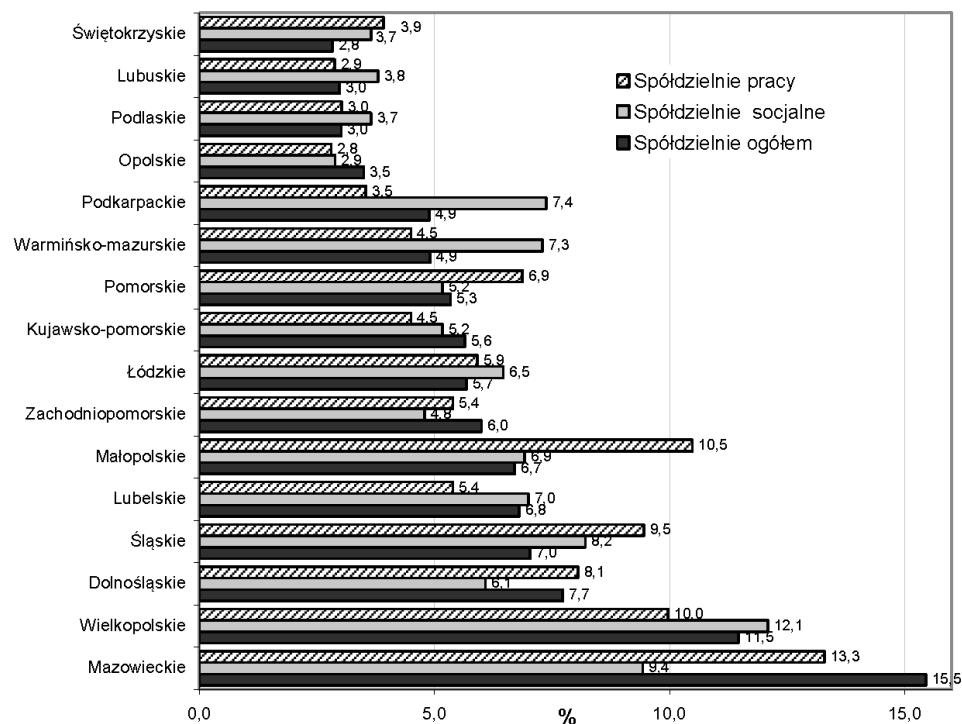
⁹ *Raport o spółdzielczości polskiej*, Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa 2010.

¹⁰ Dane Biura Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych.

¹¹ *Raport o spółdzielczości polskiej*, Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa 2010.

cza zaś spółdzielczość wiejska) funkcjonuje na terenie małych miast i obszarów wiejskich. Około 38% spółdzielni jest istotnym pracodawcą lokalnym¹². Z kolei banki spółdzielcze i SKOK dysponują niewielkim udziałem w całym rynku usług bankowych (razem około 9–10%), ale mają kluczowe znaczenie dla zaspokajania potrzeb na usługi finansowe zgłaszanych przez lokalne społeczności, rolników i drobnych przedsiębiorców¹³.

Rys. 1. Struktura spółdzielni ogółem oraz spółdzielni pracy i spółdzielni socjalnych w układzie regionów w Polsce w roku 2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Krajowego Rejestru Sądowego 2015 (<https://ems.ms.gov.pl/krs>).

Najwięcej spółdzielni w Polsce działa w województwach charakteryzujących się dużym potencjałem gospodarczym, takich jak mazowieckie czy wielkopolskie

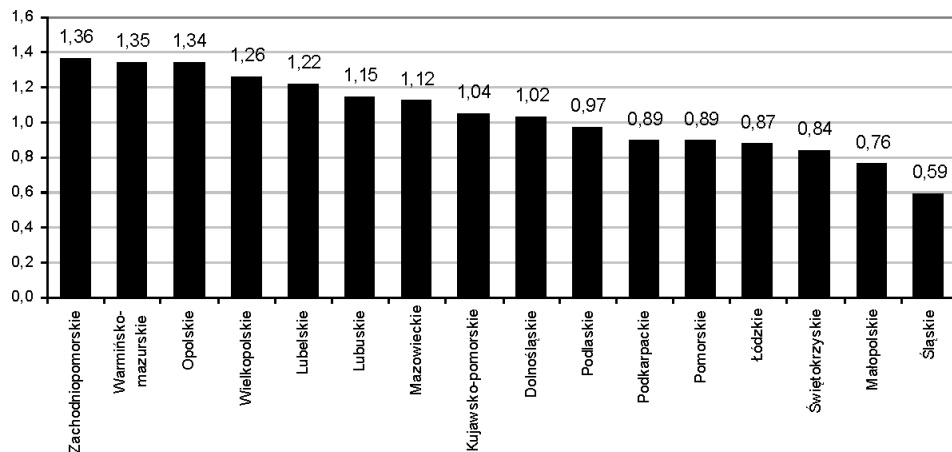
¹² Tamże.

¹³ R. Kata, *Spółdzielczy sektor bankowy w Polsce i innych krajach Unii Europejskiej w warunkach kryzysu finansowego i recesji*, [w:] J. Kitowski (red.), *Korzyści i koszty wprowadzenia euro przez Polskę w świetle doświadczeń Słowacji*, Wyd. UR, Rzeszów 2010, s. 61–80; M. Kawa, *Znaczenie spółdzielni w walce z wykluczeniem społecznym i finansowym*, [w:] M. Pokrzywa, S. Wilk (red.), *Wykluczenie społeczne. Diagnoza, wymiary i kierunki działań*, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2013, s. 379–395; R. Kata, *Bankowa obsługa rolnictwa w kontekście zmian modelu funkcjonowania bankowości spółdzielczej w Polsce*, „Roczniki Naukowe SERiA” 2015, t. XVII, z. 4, s. 123–130.

(rys. 1). Najmniej spółdzielni prowadzi działalność w województwach „ściany wschodniej” oraz w województwie opolskim. Badania przeprowadzone przez Nałęcza i Konieczną¹⁴ wskazują, iż liczebność spółdzielni w układzie województw jest relatywnie wysoko skorelowana z różnymi wskaźnikami sytuacji ekonomicznej województw (korelacja między liczbą spółdzielni a przychodami przedsiębiorstw wynosi 0,76, a korelacja ze stopą bezrobocia -0,52). Może to oznaczać, że spółdzielnie uczestniczą w kreowaniu lokalnego wzrostu gospodarczego i przyczyniają się do redukcji bezrobocia, choć ze względu na wykazany wcześniej (tab. 2), relatywnie niewielki udział tego sektora w kluczowych makrowielkościach gospodarczych, sektor ten nie jest na pewno głównym motorem wzrostu gospodarczego, zarówno w kraju, jak i w poszczególnych regionach.

Na rysunku 2 zaprezentowano wskaźnik uspołdzielczenia poszczególnych województw $W_{USP}I$, stanowiący relację udziału województwa w liczbie spółdzielni w kraju do jego udziału w liczbie ludności ogółem. Wskaźnik taki umożliwia bardziej obiektywną (adekwatną) ocenę rozwoju spółdzielczości w poszczególnych regionach, w porównaniu do prostego wskaźnika udziału województwa w ogólnej liczbie spółdzielni, gdyż uwzględnia wielkość regionów w aspekcie ludnościowym. Biorąc pod uwagę tą miarę widzimy, iż spółdzielczość relatywnie najlepiej jest rozwinięta w województwach: zachodniopomorskim, warmińsko-mazurskim, opolskim i wielkopolskim. Natomiast poniżej przeciętnej dla kraju ($W_{USP}I=1$), spółdzielczość występuje głównie w regionach południowych i wschodnich (rys. 2).

Rys. 2. Wskaźnik uspołdzielczenia ($W_{USP}I$)* według województw w Polsce (2015 r.)

* udziału województwa w liczbie spółdzielni w kraju (%) / udział województwa w ogólnej liczbie ludności kraju (%)

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

¹⁴ S. Nałęcz, J. Konieczna, *Sektor spółdzielczy – główny pracodawca gospodarki społecznej w Polsce*, [w:] S. Nałęcz (red.), *Gospodarka społeczna w Polsce*, Wyd. Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2008, s. 42–87.

3. SPÓŁDZIELCZOŚĆ POLSKA NA TLE INNYCH KRAJÓW UNII EUROPEJSKIEJ

Ocena potencjału ekonomicznego spółdzielni w Europie następuje wielu problemów, gdyż podobnie jak w Polsce, brak jest pełnych i wyczerpujących danych statystycznych na temat tego sektora (spółdzielnie jako takie nie są zwykle wyodrębniane w statystykach narodowych). Można zatem opierać się jedynie na danych szacunkowych. Takiej szacunkowej analizy dokonała w 2009 r. główna europejska organizacja spółdzielcza Cooperatives Europe z siedzibą w Brukseli¹⁵ (CE 2010). Liczbę spółdzielni w Europie w 2009 r. oszacowano na 158 tys. (z czego 137 tys. w krajach UE), liczbę członków na 123 miliony (108 w UE), a pracowników zatrudnionych przez spółdzielnie na 5,4 miliona (4,7 miliona w UE)¹⁶. Oczywiście jest przy tym, że spółdzielnie wpływają na życie jeszcze szerszych rzesz społecznych, których liczebność jest jednak trudna do określenia (klienci spółdzielczych sklepów, mieszkańcy spółdzielczych osiedli itp.).

Jeśli weźmiemy pod uwagę liczbę przedsiębiorstw spółdzielczych oraz udział poszczególnych krajów w ogólnej liczbie spółdzielni w Unii Europejskiej, to zauważymy, iż w tym zakresie prym wiodą kraje „starej” UE, takie jak: Włochy (z 41,5 tys. podmiotów spółdzielczych), dalej Hiszpania (24 tys.), Francja (21 tys.) i Szwecja (9,1 tys.). Spośród krajów należących do EŚW najwięcej, bo około 8,8 tys. spółdzielni funkcjonowało w Polsce (2009 r.). Dosyć dobrze sektor ten rozwinięty jest także na Węgrzech (tab. 3).

Społeczny potencjał spółdzielczości można mierzyć przez analizę liczby członków spółdzielni, zaś potencjał ekonomiczny przez poziom zatrudnienia w spółdzielniach (tab. 3). Również w zakresie tych wielkości dominują w Unii Europejskiej takie kraje jak Włochy, Francja, Niemcy, Hiszpania, Holandia i Wielka Brytania. Przykładowo, we Francji 21 tys. spółdzielni dostarcza ponad 1 milion miejsc pracy, reprezentujących 3,5% zatrudnienia w gospodarce. We Włoszech, według Włoskiego Związku Spółdzielczego (*Confcooperative, Legacoop and AGCI*) spółdzielnie wszystkich typów zatrudniają 1,2 mln pracowników, są współwłasnością 12 milionów obywateli i rocznie generują obroty rzędu 127 mld euro. W Hiszpanii spółdzielnie i firmy będące własnością pracowników (tzw. *sociudades laborales*) tworzyły w 2012 r. 335 tys. miejsc pracy¹⁷. Polska lokuje się pod tym względem dosyć wysoko, np. pod względem zatrudnienia na 4 miejscu w UE. Trzeba jednak

¹⁵ CE (2010). *Cooperatives in Europe. Key Statistics 2009*, Cooperatives Europe, Brussels 2005.

¹⁶ Dane te należy traktować jako szacunkowe, z jednej strony nie obejmują one spółdzielni niezrzeszonych w Międzynarodowym Związku Spółdzielczym (MSZ), a z drugiej strony – organizacje krajowe, przekazujące dane do MZS, mają ambicje „pochwalenia się” jak najwyższą liczbą spółdzielni, albo posługują się szacunkami bardzo przybliżonymi (T. Mering, *Spółdzielczość a polityka Unii Europejskiej w okresie kryzysu finansowego I gospodarczego*, „Problemy Polityki Społecznej” 2013, nr 20, s. 67–87).

¹⁷ B. Roelants, D. Dovgan, H. Eum, E. Terrasi, *The Resilience of the Cooperative Model. How Worker Cooperatives, Social Cooperatives and other Worker-owned Enterprises Respond to the Crisis and it's Consequences*, CECOP, Brussels 2012, s. 9.

podkreślić, iż dane z raportu Cooperatives Europe¹⁸ dotyczą stanu spółdzielczości na koniec 2009 r. Jak było pokazywane wcześniej, w kolejnych latach spółdzielczość w Polsce notowała dalszy spadek w zakresie swojego potencjału mierzonego liczbą spółdzielni czy zatrudnieniem w spółdzielczości. Spadek potencjału spółdzielczości w Polsce był szybszy niż w innych krajach Unii Europejskiej (zwłaszcza Europy zachodniej). Ponadto w „starych” krajach UE spadek liczby spółdzielni wynikał nie tyle z likwidacji spółdzielni, ile z procesów konsolidacyjnych wewnątrz sektora (powszechnym łączeniem się małych spółdzielni w większe), podczas gdy w Polsce, spadek liczebności spółdzielni w znacznym zakresie miał podłoże upadłościowe. W tym kontekście możemy mówić o kryzysie spółdzielczości w Polsce. Taki kryzys w mniejszym lub większym zakresie jest także obserwowany w innych krajach EŚW. Przykładowo na Słowacji udział podmiotów spółdzielczych w strukturze podmiotów gospodarczych ogółem zmniejszył się z 6,7% na początku okresu transformacji gospodarczej (1993 r.) do 2,9% w roku 2000 i zaledwie 0,8% w roku 2013. Co prawda wynikało to w dużej mierze ze wzrostu liczebności podmiotów gospodarczych funkcjonujących w innych formach organizacyjno-prawnych, niemniej liczba spółdzielni na Słowacji zmniejszyła się w omawianym okresie z 1.922 do 1.546, tj. o blisko 20%. Ponadto wiele spółdzielni znacznie ograniczyło swoją działalność gospodarczą, co jest widoczne także w wielkości zatrudnienia w tym sektorze. Udział spółdzielczości w liczbie pracujących zmniejszył się z kilkunastu procent na początku transformacji do 2,1% w roku 2013¹⁹.

Międzynarodowy Związek Spółdzielczy w 2013 roku opracowywał raport prezentujący 300 największych spółdzielni na świecie. Wspólnie z EURICSE (Europejskim Instytutem Badań Spółdzielczości i Przedsiębiorstw Społecznych w Trento) przygotował specjalne wydanie „World Co-operative Monitor”²⁰. Zawarte w nim dane finansowe dotyczące spółdzielni z 56 krajów (w tym Polski) pochodzą z 2011 roku. Raport uwzględnia wszelkie rodzaje spółdzielczości – począwszy od spożywczej poprzez handlową, aż po bankową i finansową. Pokazuje, że spółdzielcza forma gospodarowania na świecie rozwija się. Jest popularna w Stanach Zjednoczonych, Japonii, Kanadzie, Australii czy Brazylii. W pierwszej 20-tce krajów na świecie, pod względem przychodów uzyskiwanych przez spółdzielnie, znajduje się 11 krajów UE, tj. Francja (2 miejsce po USA), Niemcy (4 miejsce), Holandia (5), Włochy (6), Hiszpania (7), Wielka Brytania (9), Finlandia (10), Dania (12), Austria (14) oraz Belgia (18) i Szwecja (19). W rankingu za 2011 rok, prezentowanym w raporcie²¹ obejmującym 28 krajów świata o najlepiej rozwiniętym sektorze spółdzielczym, nie uwidoczniło Polski, podobnie jak innych krajów EŚW. Natomiast w rankingu za roku 2010, polski sektor spółdzielczy pod względem przychodów

¹⁸ CE (2010). *Cooperatives in Europe. Key Statistics 2009*, Cooperatives Europe, Brussels 2005.

¹⁹ SUSR, *Výsledky výberového zisťovania pracovných síl za 3. štvrťrok*, Štatistický úrad Slovenskej republiky (SUSR), Bratislava 2013.

²⁰ ICA COOP 2013, *Exploring The Co-operative Economy. Report 2013*, COOP International Cooperative Alliance, European Research Institute on Cooperative and Social Enterprises (EURICSE). www.monitor.coop.

²¹ Tamże, s. 14.

uplasował się na 25 miejscu na świecie. Spadek Polski w rankingu krajów pod względem przychodów spółdzielczości może świadczyć o postępujących procesach recesywnych w rodzimym sektorze spółdzielczym i spadku jego międzynarodowej konkurencyjności. Z kolei nieobecność ww. rankingu innych krajów EŚW, wskazuje na słaby rozwój spółdzielczości w tej części Europy.

Dla zobiektywizowania oceny potencjału spółdzielczości w UE, w analizie zastosowano wskaźnik uspołdzielczenia w dwóch jego wariantach, uwzględniających udział danego kraju w liczbie spółdzielni ($W_{USP I}$) oraz zatrudnieniu w spółdzielczości ($W_{USP II}$) Unii Europejskiej, w relacji do udziału danego kraju w potencjale demograficznym UE (tab. 3).

Tabela 3. Stan spółdzielczości w krajach Unii Europejskiej w 2009 r.

Kraj	Spółdzielnie		Członkowie (w mln)	Zatrudnienie (w tys.)	Wskaźnik uspołdzielczenia	
	liczba	% udział w UE			$W_{USP I}^*$	$W_{USP II}^{**}$
Kraje EŚW						
Bułgaria	1 273	0,9	0,2	26,3	0,6	0,4
Czechy	1 395	1,0	0,9	72	0,5	0,7
Estonia	1 604	1,2	0,4	4,8	4,5	0,4
Litwa	490	0,4	0,2	9	0,5	0,3
Łotwa	74	0,1	0,1	0,5	0,1	0,1
Polska	8 823	6,4	8	400	0,8	1,1
Rumunia	1 577	1,1	0,8	34	0,3	0,2
Słowacja	383	0,3	0,5	26,3	0,3	0,5
Słowenia	383	0,3	0,5	26,3	0,7	1,4
Węgry	2 769	2,0	0,5	85,6	1,0	0,9
Pozostałe kraje Unii Europejskiej						
Austria	2 339	1,7	4,8	106	1,0	1,3
Belgia	166	0,1	2,6	13,5	0,1	0,1
Cypr	620	0,5	1,2	5	3,2	0,8
Dania	523	0,4	1,8	70,7	0,3	1,4
Finlandia	380	0,3	3,2	69,9	0,3	1,4
Francja	21 000	15,3	23	900	1,2	1,5
Grecja	6 392	4,7	0,9	12,5	2,1	0,1
Hiszpania	24 276	17,7	6,9	384,4	1,9	0,9
Holandia	677	0,5	3,2	184,1	0,1	1,2
Irlandia	183	0,1	0,2	18,8	0,2	0,5
Luksemburg	18	0,0	0,01	0,5	0,1	0,1
Malta	58	0,0	0,1	0,1	0,5	0,1
Niemcy	7 415	5,4	20,5	830,2	0,3	1,1
Portugalia	2 946	2,1	2,1	47	1,0	0,5

c.d. Tabela 3.

Kraj	Spółdzielnie		Członkowie (w mln)	Zatrudnienie (w tys.)	Wskaźnik uspółdzielczenia	
	liczba	% udział w UE			$W_{USP I}^*$	$W_{USP II}^{**}$
Szwecja	9 170	6,7	4	140,5	3,6	1,6
Wielka Brytania	977	0,7	8,4	129,1	0,1	0,2
Włochy	41 552	30,3	13,1	1 146,9	2,5	2,0
Razem UE-27	137 157	100,0	108,1	4 722,1	1,0	1,0

* $W_{USP I}$ – relacja udziału kraju w liczbie spółdzielni w UE (%) do udziału w ludności UE (%)

** $W_{USP II}$ – relacja udziału kraju w ogólnej liczbie zatrudnionych w spółdzielczości UE (%) do udziału w ludności UE (%)

Źródło: obliczenia własne na podstawie (CE 2010).

Wskaźniki o wartości równej 1 określają rozwój spółdzielczości na poziomie przeciętnym dla całej UE-27, wartości powyżej 1 wskazują na rozwój ponadprzeciętny i odwrotnie, wartości mniejsze od 1 – na rozwój słabszy niż przeciętnie w UE. Zastosowanie wskaźników uspółdzielczenia powoduje przesunięcie w górę rankingu rozwoju spółdzielczości takich krajów jak: Szwecja, Finlandia, Dania czy Estonia. Jednak czołowe kraje pod względem potencjału spółdzielczości, mierzonego liczbą podmiotów spółdzielczych, zatrudnieniem oraz poziomem członkostwa w spółdzielczości, takie jak Włochy, Francja czy Niemcy, również w aspekcie współczynników uspółdzielczenia (czyli po korekcie wynikającej z potencjału ludnościowego) zajmują wysokie pozycje w rankingu.

Spośród krajów EŚW poziom wyższy od przeciętnego dla całej UE w zakresie wskaźnika uspółdzielczenia $W_{USP I}$ uzyskała Estonia, zaś poziom odpowiadający średniej dla całej UE-27 uzyskały Węgry. Natomiast w zakresie współczynnika $W_{USP II}$ (dotyczącego zatrudnienia w spółdzielczości), poziom nieznacznie wyższy od średniej UE uzyskała Słowenia oraz Polska (tab. 3). Obliczone wskaźniki potwierdzają, iż poziom rozwoju spółdzielczości w krajach Europy Środkowo-Wschodniej jest relatywnie słaby.

Należy także podkreślić, iż w samym sektorze spółdzielczym w krajach EŚW, obserwować możemy wiele procesów recesywnych (czy wręcz kryzysowych). Dotyczy to szczególnie tych form spółdzielczości, które w wielu krajach „starej” UE mają się bardzo dobrze i stanowią trzon tamtejszej spółdzielczości, chodzi mianowicie o spółdzielczość pracy (wytwórczą i usługową) oraz spółdzielczość rolniczą²². Spółdzielczość zachodnioeuropejska zmagala się w ostatnich latach z kryzysem gospodarczym (będącym pochodną światowego kryzysu finansowego) i jak podkreśla się w literaturze wykazała się dużą odpornością na skutki tego kryzysu (na co wskazuje duża stabilność zatrudnienia w spółdzielczości zachodnioeuropejskiej)²³. Natomiast spółdzielczość w krajach EŚW nie tylko zmagala się

²² COGECA, *Agricultural Cooperatives in Europe, Main Issues and Trends*. COGECA, Brussels 2000.

²³ B. Roelants, D. Dovgan, H. Eum, E. Terrasi, *The Resilience of the Cooperative Model*, dz. cyt.

ze skutkami kryzysu gospodarczego, ale także z kryzysem tożsamości, wieloma wewnętrznymi problemami strukturalnymi (np. z zakresu *corporate governance*) oraz rosnącą konkurencją ze strony komercyjnych podmiotów gospodarczych.

4. WYZWANIA ROZWOJOWE DLA SPÓŁDZIELCZOŚCI W POLSCE

Kryzys spółdzielczości w Polsce (a także w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej), którego dowodem jest wykazany wcześniej spadek potencjału spółdzielczości i jej znaczenia w systemie społeczno-gospodarczym, ma różnorakie przyczyny. Wśród nich można wyróżnić²⁴:

- 1) *kryzys własnej tożsamości*, który przejawia się tym, iż z jednej strony spółdzielnie, które osiągnęły sukces, upodabniają się do zwykłych przedsiębiorstw komercyjnych, z drugiej zaś wiele spółdzielni ma problemy z zachowaniem zasad spółdzielczych, m. in. związanych z dobrowolnym, aktywnym i otwartym członkostwem. Kryzys zasad spółdzielczych jest widoczny w malejącym aktywnym uczestnictwie członków w walnych zgromadzeniach spółdzielni oraz niskim stopniu utożsamiania się członków ze sprawami spółdzielni,
- 2) *występowanie problemu agencji (principal-agent problem)*, który przejawia się m.in. niskim stopniem demokracji w zarządzaniu spółdzielniami oraz występowaniem w wielu spółdzielniach koleśiostwa i nepotyzmu (przez całe dziesięciolecia rządzą ci sami ludzie, którzy przede wszystkim realizują interesy własne, kosztem interesów szerokiego grona członków spółdzielni),
- 3) *niskie kapitały własne i ograniczona możliwość ich powiększania* (w efekcie stosowania zasady jeden członek-jeden głos), co utrudnia ekspansję i rozwój spółdzielni;
- 4) *ograniczone możliwości pozyskania finansowania obcego*, gdyż z punktu widzenia banku, spółdzielnia jest mniej przejrzystym i bardziej ryzykownym kredytobiorcą w porównaniu do innych przedsiębiorstw (pod względem organizacyjno-prawnym)²⁵,
- 5) *często niższa efektywność ekonomiczna i konkurencyjność spółdzielni* na rynku, wynikająca z tego, iż oprócz celów ekonomicznych (wyrażanych

²⁴ Z. Brodziński, *Rola doradców publicznych jednostek doradztwa rolniczego w rozwoju spółdzielczych form działalności gospodarczej i społecznej na obszarach wiejskich*, [w:] *Spółdzielczość w świadomości rolników i doradców oraz praktyczne wykorzystywanie idei spółdzielczej do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich*, KSOW, Kraków 2013, s. 110–121; J. Brzozowska-Wabik, *Spółdzielczość to nie przeżytek*, Biuro Analiz Sejmowych, „Indos” 2013, nr 21(135), s. 1–4; T. Mering, *Spółdzielczość a polityka Unii Europejskiej w okresie kryzysu finansowego i gospodarczego*, „Problemy Polityki Społecznej” 2013, nr 20, s. 67–87.

²⁵ W przypadku bankructwa lub niewypłacalności, odzyskanie środków ze spółdzielni jest znacznie trudniejsze, niż ma to miejsce w przypadku firm działających jako podmioty osób fizycznych lub spółki.

- głównie przez zysk) spółdzielnie kierują się także nieekonomicznymi celami (np. utrzymanie miejsc pracy, pomimo ich niskiej wydajności),
- 6) *brak zrozumienia istoty spółdzielczości* oraz postrzeganie spółdzielczych form działania przez otoczenie (gospodarcze, polityczne, społeczne) jako „reliktu przeszłości” i formę nieprzystającą do konkurencyjnej i wysoce „turbulentnej” gospodarki,
 - 7) *behawioralne bariery rozwoju spółdzielczości* (niechęć do zrzeszania się i współdziałania, obawa przed oszukaniem, nieumiejętność dostrzegania korzyści z kooperacji itd.);
 - 8) *mała elastyczność w zakresie przekształceń własnościowych oraz transferu praw własności* i tym samym utrudniona adaptacja do zmieniających się wymagań otoczenia rynkowego,
 - 9) *nadmierne uzależnienie wielu spółdzielni od wsparcia finansowego ze strony sektora publicznego*,
 - 10) *„ociężyły” proces decyzyjny* – struktura organizacyjna spółdzielni „usztynienia” zarządzanie i szybkie reagowanie na zmiany rynkowe, zarząd jest ograniczony przez rozbudowane uprawnienia nadzorcze rad, występuje „rozmydlona” odpowiedzialność.

O atutach spółdzielczej formy działalności gospodarczej pisze się w literaturze dosyć dużo, ważne jest jednak to czy atuty te znajdują potwierdzenie na rynku. Jak wskazuje bowiem Miller²⁶ cele pozaekonomiczne, które są tak mocno wpisane w ideę spółdzielczości, mogą być realizowane tylko wtedy, gdy spółdzielnia wytrzyma konkurencję z przedsiębiorstwami prywatnymi na wolnym rynku. Doświadczenia bankowości spółdzielczej w Polsce i innych krajach UE dowodzą, iż spółdzielcze formy działania mogą z powodzeniem konkurować z podmiotami prywatnymi, o jednoznacznie komercyjnej orientacji, a w sytuacji kryzysu gospodarczego pewne cechy spółdzielni sprzyjają ich stabilności finansowej²⁷.

Do faktycznych lub potencjalnych atutów spółdzielni możemy zaliczyć:

- 1) zdolność spółdzielni do umiejętnego łączenia w działalności gospodarczej celów ekonomicznych, społecznych, a niekiedy także ekologicznych, co wpisuje się w koncepcję budowania przewagi konkurencyjnej w oparciu o społeczną odpowiedzialność biznesu (CSR),
- 2) umiejętność „trwania po kosztach” oraz utrzymania miejsc pracy w sytuacji kryzysu gospodarczego – wynika to z większej od podmiotów prywatnych zdolności spółdzielni do mobilizacji pracowników, którzy będąc często współwłaścicielami spółdzielni, mają większą motywację do ratowania firmy i miejsc pracy,

²⁶ D. Miller, *Market neutrality and the failure of co-operatives*, „British Journal of Political Science” 1981, t. 11, nr 3.

²⁷ R. Kata, *Spółdzielczy sektor bankowy w Polsce i innych krajach Unii Europejskiej w warunkach kryzysu finansowego i recesji*, [w:] J. Kitowski (red.), *Korzyści i koszty wprowadzenia euro przez Polskę w świetle doświadczeń Słowacji*, Wyd. UR, Rzeszów 2010, s. 61–80.

- 3) dostarczanie określonych usług społecznych w odpowiedzi na pojawiające się potrzeby – przykładem może być obserwowany w Polsce rozwój spółdzielni socjalnych, czy spółdzielni działających w sferze opieki zdrowotnej,
- 4) większy konserwatyzm działania (czyli mniejsza skłonność do ryzyka) w porównaniu do podmiotów *stricte* komercyjnych, a także mniejsza presja na maksymalizację zysku, wynikająca ze spółdzielczej form organizacyjno-prawnej, co pozwala na długoterminową orientację w zakresie prowadzenia biznesu,
- 5) osadzenie większości spółdzielni w środowisku lokalnym, co stwarza możliwość lepszego i bardziej elastycznego dostosowania oferty produktów i usług do potrzeb klientów oraz funkcjonowania w niszowych obszarach rynku.

Z uwagi na dużą różnorodność branżową spółdzielni, a także specyfikę rynków, na których działają nie sposób określić wyzwań dla wszystkich rodzajów spółdzielczości. W tabeli 4 przedstawiono najważniejsze wyzwania, jakie stoją przed wybranymi segmentami spółdzielczości w Polsce, jednakże wiele z tych wyzwań jest uniwersalnych dla całego sektora spółdzielczego lub innych, nie ujętych w tabeli rodzajów spółdzielczości.

Tabela 4. Najważniejsze wyzwania dla wybranych segmentów spółdzielczości w Polsce

Segment spółdzielczości	Wyzwania i wymagania rozwojowe
Spółdzielczość rolnicza, ogrodniczo-pszczelarska	<ul style="list-style-type: none"> ■ potrzeba wzmocnienia potencjału i konkurencyjności spółdzielni; ■ zwiększenie ich innowacyjności i silniejsze ukierunkowanie na tworzenie więzi między różnymi środowiskami rolniczymi oraz producentami i odbiorcami; ■ potrzeba większego gospodarczego zorganizowania polskich rolników; ■ potrzeba silniejszej integracji w obszarze łańcuchów agrobiznesu; ■ wzmocnienie spółdzielczości w wielu sektorach agrobiznesu; ■ nadrobienie wieloletnich zapóźnień w zakresie inwestycji; ■ zwiększenie współpracy rolników, poprzez powoływanie i rozwijanie spółdzielni (w tym spółdzielczych grup producentów); ■ konieczność poprawy wydajności pracy (wartości dodanej na zatrudnionego); ■ powstrzymanie trendu ubytku ziemi rolniczej w dyspozycji spółdzielni.
Spółdzielczość większa (w sferze handlu, usług i wytwórczości pozarolniczej), spółdzielczość mleczarska	<ul style="list-style-type: none"> ■ potrzeba wzmocnienia integracji wobec „dyktatu” sieci wielkopowierzchniowych, sieci franczyzowych, przetwórstwa, tworzenie i rozwój konsorcjów spółdzielni; ■ współpraca spółdzielni (grup producentów w formie spółdzielni), koncentracja podaży, wspólne struktury handlowe; ■ poszukiwanie nowych rynków zbytu w krajach UE i poza Europą (Chiny, Wietnam, Indonezja, Indie, Afryka Północna, Bliski Wschód) i współpraca międzynarodowa; ■ rozwój organizacji istniejących i tworzenie nowych grup; ■ dalsze inwestycje – w tym w marketing i przetwórstwo; ■ skuteczne i efektywne wykorzystanie środków finansowych z funduszy UE (w ramach działań PROW 2014–2020, m.in. w działaniach „Two-

Segment spółdzielczości	Wyzwania i wymagania rozwojowe
	<p>zienie grup i organizacji producentów”, „Przetwórstwo i marketing produktów rolnych”, „Współpraca”, „Systemy jakości produktów rolnych i środków spożywczych”);</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ inicjowanie i rozwój działalności w nowych obszarach, np. wytwarzanie energii z odnawialnych źródeł, agroturystyka, usługi społeczne na wsi.
Spółdzielczość socjalna, spółdzielnie rzemieślnicze i spółdzielnie pracy	<ul style="list-style-type: none"> ■ rozwój spółdzielni w sferze usług użyteczności publicznej (usługi zdrowotne, socjalne, edukacyjne, społeczne budownictwo mieszkaniowe itd.); ■ konieczność współpracy samorządów lokalnych i spółdzielni socjalnych (m.in. wprowadzenie klauzul społecznych w sferze zamówień publicznych); ■ potrzeba napływu nowych członków, odmłodzenia kadry, odblokowania możliwości rozwoju i awansu młodych pracowników; ■ łagodzenie problemu konfliktu ról (członek spółdzielni jest jednocześnie i pracodawcą i pracownikiem, wykonującym i kontrolującym wydawane decyzje); ■ większa elastyczność w zakresie zatrudnienia oraz przeciwdziałanie selekcji negatywnej w zatrudnieniu (dziedziczenie pracy, bez względu na kompetencje) i w awansach pracowników; ■ wzrost zaangażowania członków w sprawy spółdzielni, wzrost demokracji w zarządzaniu spółdzielniami.
Bankowość spółdzielcza	<ul style="list-style-type: none"> ■ wypełnienie przez banki spółdzielcze i zrzeszające norm ostrożnościowych wynikających z regulacji CRD IV/CRR oraz bezpieczeństwo funkcjonowania banków; ■ efektywne zagospodarowanie nadwyżek środków pieniężnych z działalności depozytowej BS, poprzez ich transfer wewnątrz zrzeszenia i wspólne inwestycje; ■ większa integracja banków spółdzielczych i zrzeszających, m.in. integracja oferty produktowej, sfery informatycznej (ujednoczenie systemów, wspólne inwestycje w sferze IT) oraz sieci dystrybucyjnej, wspólny outsourcing wybranych usług lub wspólne zakupy, a przez to obniżenie kosztów działania banków; ■ ujednoczenie metod i systemów zarządzania ryzykiem wewnątrz zrzeszenia; ■ konsolidacja w zakresie zarządzania płynnością w obrębie grupy (zrzeszenia), oraz wzajemne gwarantowanie wypłacalności banków w efekcie działania w ramach Systemu Ochrony Instytucjonalnej (tzw. IPS – <i>Institutional Protection Scheme</i>).

Źródło: opracowanie własne na podstawie (P. Frączek, R. Skrzypiec, *Kondycja spółdzielczości pracy oraz wizje jej rozwoju. Raport z badania*, Ośrodek Badania Aktywności Lokalnej, Warszawa 2011; A. Izdebski, M. Oldak, *Spółdzielczość socjalna w Polsce w świetle wyników badania „Monitoring spółdzielni socjalnych 2010”*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje” 2013, nr 20, s. 109–132; M. Martynowski, A. Piechowski, *Spółdzielczość wiejska jako jedna z głównych form wspólnego gospodarczego działania ludzi*, wyd. II, KRS, Warszawa 2014; R. Kata, *Bankowa obsługa rolnictwa w kontekście zmian modelu funkcjonowania bankowości spółdzielczej w Polsce*, „Roczniki Naukowe SERiA” 2015, t. XVII, z. 4, s. 123–130.

5. PODSUMOWANIE

Obserwacja spółdzielczych form gospodarowania w Polsce (także w innych krajach EŚW) wskazuje na występowanie w tym sektorze wielu przeciwstawnych tendencji. Z jednej strony obserwujemy zmniejszenie liczebności podmiotów w tradycyjnych branżach spółdzielczych (zwłaszcza w spółdzielczości wiejskiej) z drugiej strony zaś powstawanie nowych form spółdzielczości, które wypełniają lukę rynkową w sferze usług finansowych, zdrowotnych czy w sferze rynku pracy. Spółdzielczość podlega przekształceniom, jakim podlegają także inne sfery gospodarcze i społeczne. Wydaje się, iż utrzymanie spółdzielczości w sferze gospodarczej, tylko dla samej idei jest na dłuższą metę nierealne.

Spółdzielnie będą funkcjonowały tam, gdzie z uwagi na konkretną sytuację, na konkretnym rynku rzeczywiście jest na to zapotrzebowanie. Jak dowodzą prezentowane wcześniej przykłady, spółdzielczość może z powodzeniem funkcjonować w różnych sferach gospodarki (finansowej, opieki zdrowotnej czy rynku pracy). W ten sposób przeciwdziała ona takim problemom jak wykluczenie finansowe, wykluczenie z rynku pracy oraz szerzej wykluczenie społeczne. Doświadczenia wielu krajów Europy zachodniej, wskazują także na dużą żywotność i efektywność ekonomiczną spółdzielczych form działalności w agrobiznesie oraz związanych z obszarami wiejskimi. Wzrost znaczenia spółdzielni w sferze społeczno-gospodarczej oraz innych sferach, gdzie obecnie spółdzielnie ustępują pola podmiotom komercyjnym (np. w sektorze budownictwa mieszkaniowego) będzie uzależniony od pokonywania wielu ograniczeń i słabości, jakie nasiliły się w ostatnich latach w spółdzielczości. Chodzi m.in. o problemy związane z ładem korporacyjnym, zwłaszcza demokratyczną kontrolą członkowską, pluralizmem w spółdzielczości, większą aktywnością członków i ich utożsamianiem się ze spółdzielnią. Do tego dochodzą problemy związane z finansowaniem działalności (zwłaszcza inwestycyjnej), przenoszeniem praw własności oraz problemy natury edukacyjnej i behawioralnej. W tym ostatnim aspekcie chodzi o przełamywanie negatywnych stereotypów, lepszą informację o korzyściach ze współpracy kooperacyjnej, budowę kapitału społecznego.

Reasumując, aby spółdzielczość wzmocniła swoją rolę w rozwoju społeczno-gospodarczym, potrzebne są zmiany w prawodawstwie spółdzielczym, lepsza edukacja na temat tej formy działalności, a także stworzenie mechanizmów umożliwiających spółdzielniom łatwiejsze pozyskiwanie kapitału na rozwój (co nie oznacza bezpośredniego finansowania spółdzielni z funduszy publicznych, ale np. stworzenie spółdzielniom takich samych możliwości dostępu do środków unijnych, jakie mają inne podmioty gospodarcze). Zmiany w prawodawstwie, pomimo oporu ze strony części środowiska spółdzielczego, powinny zmierzać w kierunku unowocześnienia tej formy działalności gospodarczej i lepszego przystosowania jej do obecnych warunków gospodarki rynkowej. Jednocześnie konieczne jest jednak zachowanie odrębności sektora spółdzielczego od podmiotów prawa handlowego, gdyż jak pokazuje praktyka gospodarcza pewne zasady spółdzielcze, odróżniające tę formę od podmiotów komercyjnych, są przydatne i pozwalają spółdzielniom

wypełniać określone luki rynkowe lub pełnić zadania, których sektor komercyjny nie chce podejmować lub realizuje w sposób nieefektywny z punktu widzenia dobrobytu społecznego.

BIBLIOGRAFIA

- Brodziński M.G., *Oblicza polskiej spółdzielczości wiejskiej, początki – rozwój – przyszłość*, Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa 2011.
- Brodziński Z., *Rola doradców publicznych jednostek doradztwa rolniczego w rozwoju spółdzielczych form działalności gospodarczej i społecznej na obszarach wiejskich*, [w:] Spółdzielczość w świadomości rolników i doradców oraz praktyczne wykorzystywanie idei spółdzielczej do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, KSOW, Kraków 2013.
- Brzozowska-Wabik J., *Spółdzielczość to nie przeżytek*, Biuro Analiz Sejmowych, „Indos” 2013, nr 21(135).
- Brzozowski B., *Podstawy gospodarki spółdzielczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie.
- Brzozowski B., *Spółdzielczość wiejska w aktywizacji środowisk lokalnych na tle współczesnych problemów*, Małopolskie Stowarzyszenie Doradztwa Rolniczego, Kraków 2005.
- CE (2010). *Cooperatives in Europe. Key Statistics 2009*, Cooperatives Europe, Brussels 2005.
- COGECA, *Agricultural Cooperatives in Europe, Main Issues and Trends*. COGECA, Brussels 2000.
- Frączek P., Skrzypiec R., *Kondycja spółdzielczości pracy oraz wizje jej rozwoju. Raport z badania*, Ośrodek Badania Aktywności Lokalnej, Warszawa 2011.
- ICA COOP 2013, *Exploring The Co-operative Economy. Report 2013*, COOP International Cooperative Alliance, European Research Institute on Cooperative and Social Enterprises (EURICSE). www.monitor.coop.
- Izdebski A., Ołdak M., *Spółdzielczość socjalna w Polsce w świetle wyników badania „Monitoring spółdzielni socjalnych 2010”*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje” 2013, nr 20.
- Kata R., *Bankowa obsługa rolnictwa w kontekście zmian modelu funkcjonowania bankowości spółdzielczej w Polsce*, „Roczniki Naukowe SERiA” 2015, t. XVII, z. 4.
- Kata R., *Spółdzielczy sektor bankowy w Polsce i innych krajach Unii Europejskiej w warunkach kryzysu finansowego i recesji*, [w:] J. Kitowski (red.), *Korzyści i koszty wprowadzenia euro przez Polskę w świetle doświadczeń Słowacji*, Wyd. UR, Rzeszów 2010.
- Kawa M., Kata R., *Spółdzielczość w rolnictwie i gospodarce żywnościowej w Polsce w aspekcie europejskich procesów integracyjnych*, „Problemy Rolnictwa Światowego” 2006, nr XV.
- Kawa M., Kuźniar W., *Rola spółdzielczości jako instytucji w przeciwdziałaniu nierównościom ekonomicznym i społecznym*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2009, z. 15.

- Kawa M., *Znaczenie spółdzielni w walce z wykluczeniem społecznym i finansowym*, [w:] M. Pokrzywa, S. Wilk (red.), *Wykluczenie społeczne. Diagnoza, wymiary i kierunki działań*, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2013.
- Martynowski M., Piechowski A., *Spółdzielczość wiejska jako jedna z głównych form wspólnego gospodarczego działania ludzi*, wyd. II, KRS, Warszawa 2014.
- Mering T., *Spółdzielczość a polityka Unii Europejskiej w okresie kryzysu finansowego I gospodarczego*, „Problemy Polityki Społecznej” 2013, nr 20.
- Miller D., *Market neutrality and the failure of co-operatives*, „British Journal of Political Science” 1981, t. 11, nr 3.
- Nałęcz S., Konieczna J., *Sektor spółdzielczy – główny pracodawca gospodarki społecznej w Polsce*, [w:] S. Nałęcz (red.), *Gospodarka społeczna w Polsce*, Wyd. Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2008.
- *Raport o spółdzielczości polskiej*, Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa 2010.
- *Rocznik Statystyczny Przemysłu 2011*, GUS, Warszawa 2012.
- *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2012*, GUS, Warszawa 2013.
- *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2015*, GUS, Warszawa 2015.
- *Rocznik statystyczny województw 2013*, GUS, Warszawa 2013.
- Roelants B., Dovgan D., Eum H., Terrasi E., *The Resilience of the Cooperative Model. How Worker Cooperatives, Social Cooperatives and other Worker-owned Enterprises Respond to the Crisis and it's Consequences*, CECOP, Brussels 2012.
- SUSR, *Výsledky výberového zisťovania pracovných síl za 3. štvrťrok*, Štatistický úrad Slovenskej republiky (SUSR), Bratislava 2013.

COOPERATIVES IN POLAND AND OTHER EUROPEAN UNION COUNTRIES – STATE AND CONTEMPORARY CHALLENGES

Summary: The paper assessed the development of cooperatives in Poland compared to other European Union countries, in particular the countries of Central and Eastern Europe (CEE). It shows the current (at the end of 2015) numbers of cooperatives operating in Poland in various sectors of the economy. Assessed contribution of the cooperative sector to the economy and development of cooperatives in territorial aspect. The development of cooperatives in Poland in terms of number of cooperatives and employment compared to other European Union countries using of cooperatives development coefficients. The paper presents the main problems affecting cooperatives in Poland and the key development challenges for selected segments of the cooperatives.

Key words: cooperative, rural cooperatives, social cooperatives, European Union.

*Dr hab. Ryszard Kata, prof. UR
Wydział Ekonomii, Katedra Finansów
Uniwersytet Rzeszowski
ul. M. Œwiklińskiej 2
35-601 Rzeszów
rdkata@univ.rzeszow.pl*